

totalitarizmu bila je sasvim usamljena oprezna prognoza Karla Dojča iz 1953: "Posmatrano na dugi rok, možda je svaki totalitarni sistem sklon preopterećenju naredbodavnog centra ili automatskoj koroziji vlastite izvorne centralističke strukture i njenom ubrzanom raspadanju na odvojene delove" (Deutsch 1974, S. 212). Već je rečeno da vansaznajni činoci nisu bili bezuticajni kod prognoziranja. O njihovoj snazi u američkoj sovjetologiji svedoči duga napetost između teorija o totalitarizmu i tzv. revizionista, koju su krajem 1980-ih izražavale razlike između Ričarda Pajpsa i Džeri Hafa. Pajps je bio član Reganovog "Komiteta za savremenu opasnost" i specijalni savetnik "Saveta nacionalne bezbednosti" za "sovjetska i istočnoevropska pitanja". Zalagao se ne samo za politiku zaprečavanja (containment), nego i za roll back (survavanje) komunizma ideološkim i ekonomskim ratom. Njegov revizionistički oponent Haf savetovao je otvaranje SSSR-a, tj. njegovo uključivanje u svetsku privredu. Pajps se oštro protivio susretu Regana i Gorbačova i pregovorima sa sovjetima, dok su revizionisti bili za saradnju (Müller 1998, S. 70-71). Upravo zbog pomenutih isključivosti, tvrde Bajme i Koks, normativističke teorije o totalitarizmu nisu bile kadre da predvide slom socijalizma (Beyme 1998 b, S. 29, Cox 2000), dok su gledanja sovjetologa revizionista o konvergenciji sistema bar donekle dopuštala mogućnost njegove mirne transformacije.

Premda različito akcentovan, antitotalitarni pristup još uvek je uticajan u proučavanju SSSR-a. Iako politički razumljiv, bio je to uvek konzervativni standard vremena. Raširenost pojma totalitarizam, kojim je socijalizam neretko izjednačavan sa nacizmom, trebalo je da moralno pravda hladnoratovsku politiku Zapada. Iako ideološki funkcionalne, u prognostičkom pogledu mogućnosti teorije o totalitarizmu bile su neznatne. Istini za volju, ni druga generacija sovjetologa, koja nije bila idejno niti politički opterećena teretom "totalitarnog", nije u predviđanju bila mnogo uspešnija od svojih manje liberalnih antitotalitarnih prethodnika? Nije, dakle, samo mržnja prema SSSR-u mutila pogled emigrantima, sledbenicima teorija o totalitarizmu i svim onima koji su demonizovali socijalizam, nego su zakazale i prognoze miroljubivih teoretičara konvergencije sistema koji su verovali u tehnološko-ekonomske sposobnosti prilagođavanja socijalizma. Osim toga, grešili su i neutralni pozitivisti. Da li je jedan od opštih razloga previda bila preterano bekonovski optimistička racionalistička vera u nauku? Ili je još lakši ex post odgovor da je ne mali broj sovjetologa i sam naseo ideološkom samopredstavljanju socijalizma?

Ne treba se upuštati u nagađanja nego samo uočiti da greške u prognozama nisu bile iste prirode. Tvrde predrasude o socijalizmu uticale su na to da mnogi konzervativci nisu verovali da je moguće da neko kao Gorbačov dođe na vlast. Čak su i oprezniji analitičari perestrojku shvatali kao trik ili bili uvereni da će Gorbačov biti srušen. Niko od zapadnih analitičara međunarodnih odnosa nije verovao da će SSSR napustiti istočnu Evropu. Neki su, doduše, predviđali puč, ali malo ko dezintegraciju federacije. Zbog neuspeha da predvidi urušavanje države čije je strukture, vođe i politiku studirala detaljno preko 40 godina britanski politikolog Koks govori o kolektivnom debaklu naučne discipline – međunarodnih odnosa. Jedan od razloga previda je dominacija empirizma u misli o društvu, pa su makroteorijska predviđanja prepuštena novinarima. Trivialniji razlog neuspeha prognoza je to što su mnogi na zapadu zavisili od manje ili više realne sovjetske opasnosti: obaveštajne službe, vojska, važne grane industrije, diplomatija, pa i sovjetologija (Cox 2000). Politički neprijatelj bio je razlog njihovog postojanja, pa je teško bilo zamisliti da će jednoga dana nestati antikomunizam od čega su živeli, koji im je pružao politički i profesionalni identitet. Osim toga, precenjivanje uloge sile u SSSR-u jačalo je veru u trajnost socijalizma kod sovjetologa.